

Orol v byzantskej liturgickej a umeleckej tradícii

Lucia Laudoni

31. januára 2023 ✝ Cirkev História Kultúra

Vedeli ste, že pomenovanie viery (*fides*, genitív *fidei*) a strunového nástroja (*fides*, genitív *fidis*, po grécky *σφίδη*) je v latinčine totožné? Obe podstatné mená sa líšia deklináciou, ale tvar nominatívu *fides* majú rovnaký. Táto jazyková perlička nás inšpiruje premýšľať nad hudobným rozmerom našej viery. *Fides christiana* je ako veľký ľubozvučný akord, dokonalá harmónia Božej a ľudskej vôle.

Predstavme si dva orly. Jeden letí na východ, druhý smeruje na západ. Stretnú sa niekedy? Starí Gréci verili, že Zeus vypustil z konca sveta dvoch orlov letiacich rôznymi smermi. Miesto, kde sa prekrížili dráhy ich letov, označil za mystický stred zeme. To miesto boli Delfy, sídlo pohanskej veštiarne.

Boh dopustil existenciu mýtov, pretože v niektorých aspektoch jedinečným spôsobom anticipovali *doctrinae christianae plenitudo*. Kresťanské apoštolské orly kedysi vyleteli z Jeruzalema do všetkých kútov zeme, no existuje *locus benedictus*, kde sa ich krídla duchovne a symbolicky stretli: Rím, *Mater Ecclesiarum*. Hniezdo, odkiaľ vylietajú a kam sa obrazne vracajú vtáky všetkých obradov.

Dve sestry

Nad vežami monastierov gréckeho Athosu vejú vlajky s čiernym dvojhľavým dravcom na žltom pozadí. Orol s dvoma hlavami, *aquila bicephala*, má bohatú európsku heraldickú a vexiologickú tradíciu, ktorá siaha až k rímskej imperiálnej idei. Ako vnímajú symbol orla východní kresťania a prečo sa na biskupskom liturgickom koberci v byzantskom obrade znázorňuje letiaci orol?

Vlajka Svätej hory Athos.

Zdroj: pxhere.com

Cirkev hľadá na všetky strany, aby priviedla *ad portam salutis* všetky roztratené deti. Existuje názor, že dve hlavy byzantského orla sú vlastne dvoma svetovými stranami.

Hlava vľavo predstavuje kráľovnú Západu – Rím (v latinskom origináli je názov Večného mesta v ženskom rode) a pravá hlava symbolizuje Konštantínopol, perlu Bosporu. Obe hlavy vyrastajú zo spoločného tela viery v Presvätú Trojicu.

Tradičný pravoslávny výklad hľadá v dvoch hlavách *aquilae byzantinae* melodický akord vzťahu Cirkvi a štátu. Dve orlie hlavy (cisárova aj patriarchova) sú neoddeliteľne spojené s telom zvieräťa (spoločnosť), no každá z nich sa pozerá iným smerom, má odlišný cieľ. Hlavy sú prospešné telu (spoločnosti, svetu) a v ideálnom prípade si vzájomne nekonkurujú, nebojujú medzi sebou, ani sa nezobú zobákmi bezprávia... Východorímska teória o synergii (vysoko christianizovaného) štátu a Cirkvi má svoje trhliny. Nie je ich málo. Ale autenticita kresťanskej orthodoxy ich vždy dokázala zaplátať.

Pre Konštantína Veľkého bola Cirkev matkou a rímska štátnosť otcom. Keďže tomuto (na Východe svätému) autokratorovi sa podarilo opäť zjednotiť rozdelenú ríšu, nahradil starorímsku vojenskú štandardu dravca s jednou hlavou znakom dvojhlavého orla, znázorňujúc tak politickú jednotu svojej krajiny. Jednotu, ktorá sa ukázala byť veľmi krehká, to je však iný príbeh.

Bohatá symbolika

Exegéza imperiálneho orlieho znaku prekvapí aj celkom apolitickým rozmerom podporovaným najmä pravoslávnyimi či „byzantsko-katolíckymi“ mníchmi. Termín „byzantsko-katolícky“ v slovenčine zatiaľ neexistuje, ale mohol by, keďže takzvaná Byzancia z etnického hľadiska nebola výlučne helenistická – grécka a o katolicite východnej teológie už nikto nepochybuje, snáď okrem architektov schizmy.

Môže byť čosi všeobecné (všetko zahŕňajúce) a zároveň byzantské alebo rímske? Všeobecnosť nevylučuje partikularitu – objíma ju. Vlastnosťou katolicity teda nie je pohltiť nejakú parciálnu tradíciu a rozpustiť ju v sebe ako v kyseline. Pravá katolicita sa v plnosti manifestuje práve v konkrétnej partikulárnej tradícii. Zo žiadnej neubúda a v žiadnej sa nestráca.

V daždi sa skrýva snáď milión kvapiek. Každá z týchto kvapiek je nositeľkou jednej a tej istej vody, ktorej fyzikálno-chemické vlastnosti sa môžu líšiť. Milióny z nich spolu vytvárajú dážď – a milióny rôznych duší jednu katolícku Cirkev.

Antický rímsky ornament so znakom orla.

Zdroj: Daderot / en.wikipedia.org

Podľa pravidiel heraldiky sa termínom orol označuje dvojhlavý dravec, pomenovanie orlica je vyhradené orlovi s jednou hlavou.

Východné mníšstvo adaptovalo symbol orla, respektíve orlice, veľmi rýchlo. Orol vyniká dokonalým zrakom a svoju korisť dokáže identifikovať z veľkej vzdialenosti. Doletí až na miesta, kam iné vtáky nedokážu.

Mních je pozvaný Bohom vznášať sa k výšinám askézy a kontemplácie a z tejto duchovnej výšky zneškodniť korisť (pokušenie, hriech), vrhnúť sa na vlastné vášne silou dravého vtáka. Duchovný orol dokáže lietať vďaka dvom mohutným krídlam – obraz spolupráce ľudskej vôle s Božou.

Minulosť a budúcnosť

Dve hlavy orla na byzantskej imperiálnej vlajke môžu tiež predstavovať určitý vnútorný konflikt a napätie vo vriacom kotli nášho ega. Náklonnosť k zlému sa v nás bije s túžbou konať dobro. Sú to dve symbolické emočné „hlavy“ odvrátené od seba, ktoré sa nikdy nestretnú, lebo *non sit lux in tenebris*.

Dualizmus tohto typu by potešil manichejcov a bogomilov. Pokiaľ by jedna orlia hlava predstavovala dobro a druhá je *malefica imago*, čo nám bráni odseknúť „zlú“ hlavu? A ako vieme, ktorá je tá „pravá“?

Názorov na tajomný význam byzantského orla je veľa. Spoľahlivo určiť, ktorý z nich je historickej realite najbližší, je výzvou aj pre učenejšie hlavy. Vychádzajúc z faktu, že ide pôvodne o rímsky imperiálny znak, je veľmi pravdepodobné, že teória o svetových stranách, ako aj úvaha o dynamike vzťahu Cirkvi a kresťanskej verejnej moci, budú správnymi kľúčmi k tomuto rébusu.

Teologická fantázia však v polarite orlích hláv odhalí napríklad Starý a Nový zákon. Kým Starý zákon sa napriek svojmu silnému sapienciálnemu a profetickému rozmeru pozerá najmä do minulosti, na stvorenie sveta a dejiny vyvoleného národa, Nový zákon je orientovaný eschatologicky, otvára bránu budúcnosti.

Minulosť a budúcnosť, dve mystické tváre, ktoré nosil už starorímsky boh Ianus a možno ich má aj východorímsky dvojhlavý orol, sa na seba neusmejú. Zmieriť ich dokáže len Bohočlovek.

Od pečatí k topánkam

Mýtický orol sa zahniezdil už na štandardách rímskych legionárov. Nositeľ tejto rituálnej vojenskej zástavy alebo bohato zdobeného oštepu s orlím znakom sa v starom Ríme nazýval *aquilifer*, častejšie *signifer*.

Operený dravec postupne nahradil starší latinský vojenský symbol, ktorým bol zväzok slamy (*manipulus*) pripevnený na vrchol tyče. Príslušná formácia vojakov (*manipulus*) dostala názov podľa tejto hrste slamených stebiel znázorňujúcej silu v jednote (spomeňme si na Svätoplukove prúty).

Časť stredovekého liturgického odevu (neutrum *manipulum* alebo maskulínium *manipulus*) súvisí s podstatným menom *manus* (ruka), ale prirovnanie k časti rímskej armády (*manipulus*) nie je na zahodenie. Vari nie je pravda, že kňaz je Kristovým vojakom, a spolu s mníchstvom je bojovníkom proti diablu v prvej línii?

Plínius Starší vymenúva päťicu zvierat obľúbených v rímskom vojsku. Aquila medzi nimi nemohla chýbať. Latinovia pritom neboli prvým starovekým národom fascinovaným orlím letom – *meatus aquilae*.

Obrazy dvojhlavého orla poznali už v ríši Chetitov v strednej Anatólii. Orlie krídla chránili chetitské pečatidlá. Kráľa vtákov si antickí ľudia asociovali s bezpečnosťou, istotou a silou.

Najstaršie zachované zobrazenia orla v kresťanskom východorímskom umení datujeme do 10. a 11. storočia, kedy na východnom tróne sedel *augustus* Isakkios I. Komnénos. Orly a orlice zdobili vzácne látky a mohli sa vyskytnúť aj na cirkevných rúchach.

Od 13. storočia je doložená prax udeľovania špeciálneho privilégia, vďaka ktorému mohli patriarchovia Konštantínopola, Alexandrie a Antiochie nosiť topánky s imperiálnym znakom okrídleného dravca pôvodne vyhradené cisárovi.

Imperiálny orol v podlahe metropolitnej katedrály v gréckom meste Mystras.

Zdroj: sailko / commons.wikimedia.org

Kto hľadá Slnku do tváre

Známa žltá vlajka *cum aquila bicephala*, ktorú dnes používa Konštantínopolský patriarchát, pôvodne patrila Palaiologovcom – poslednej kresťanskej dynastii, ktorá vládla Zlatému rohu pred inváziou tureckých turbanov.

Súčasťou vlajky býval kríž s abreviáciou nápisu *Ἐν τούτῳ νίκα* (v latinsky hovoriacej časti ríše sa hovorilo *In hoc signo vinces*). Nápis pripomínal konštantínovské zjavenie, ktoré prepísalo dejiny Ríma.

Štyri znaky beta prítomné na moderných rekonštrukciách východorímskych vlajok sú akronymom gréckej kristologickej formuly *Βασιλεὺς Βασιλέων Βασιλεύων Βασιλευόντων* (Kráľ kráľov kraľuje nad kráľmi). Z toho sa dá usudzovať, že korunovaný (niekde dokonca mitroforný!) dvojhlavý orol na byzantských imperiálnych insígniách (*regalia*) symbolicky sprítomňuje Pána Ježiša s Jeho dvoma hypostázami, božskou a ľudskou, ktoré nie sú zmiešané, preto sa hlavy orla pozerajú opačnými smermi. Meč a jablko s krížom (*globus cruciger*) v pazúroch orla sú atribútmi Kristovej absolútnej vlády nad univerzom.

Svätý evanjelista Ján videl štyri tajomné bytosti: „*Et animal primum simile leoni, et secundum animal simile vitulo, et tertium animal habens faciem quasi hominis, et quartum animal simile aquilae volanti*“ – „Prvá bytosť sa podobala levovi, druhá bytosť sa podobala býkovi, tretia bytosť mala tvár ako človek a štvrtá bytosť sa podobala letiacemu orlovi“ (Zjv 4,7). Ikonografia latinského sveta stotožnila vznešeného vtáka z Apokalypsy s evanjelistom Jánom, ktorý z vtácej perspektívy teológie a filozofie obdivuhodne kombinuje synekdochy *pars pro toto* a *totum pro parte*.

Raní kresťania boli presvedčení, že orol je jediným operencom, ktorý sa môže pozeráť Slnku do tváre. Keďže liturgická poézia asociuje Slnko s Kristom, orol bol čoskoro stotožnený s biskupom.

Z tejto interpretácie biskupskej moci sa v byzantskom obrade zrodil unikátny sakrálny predmet – okrúhly koberec nazývaný orol, orlica (αετός). Pravoslávne a gréckokatolícke prostredie sa často prikláňa k termínu ženského rodu orlica z liturgických dôvodov, aby sa predmet určený do chrámu odlíšil od byzantského a ruského štátneho znaku, hoci z heraldického hľadiska stále ide o dvojhlavého orla. Názov biskupského koberca so znakom orla sa však v rôznych jazykoch líši.

Koberček, ktorý veľa prezrádza

Dominuje na ňom cisársky dravec vznášajúci sa nad mestom obklopeným hradbami. Niekedy je korunovaný, inokedy má svätožiariu. Na niektorých kobercoch opevnené mesto chýba.

Studnica možných významov je opäť bohatá. Ohradené mesto znázorňuje jurisdikciu vладыky nad jeho eparchiou. Nedobytné hradby znamenajú dogmy Cirkvi. Dogmy chránia mesto, *Civitas Dei*, a zároveň mu vymedzujú hranice. Za hradbami dogiem si môžeme domyslieť už len močiar herézy.

Liturgický koberec s orlom v srbskom pravoslávnom chráme.

Zdroj: Andrija12345678 / en.wikipedia.org

Vznešený okrídlenec je v tomto prípade eparcha, ktorý dohliada na zverené stádo orlím zrakom a chráni ho. Túži viac po nebeských veciach, než po pozemských, preto má rozpäté krídla – prejav pohybu k Slnku, k Pánovi.

Pripúšťa sa aj názor, že vežaté mesto vyšíť na koberci predstavuje oslávený, oslobodený Konštantínopol alebo nebeský Jeruzalem a orol nie je nik iný, než Boží Syn, ktorý vládne nad Mestom *divina cum caritate*.

Byzantská obradová tradícia pozná malú a veľkú orlicu. Veľká sa používa len počas biskupskej chirotonie (vysviacky) a na malej stojí vладыka pri archijerejských (pontifikálnych) bohoslužbách. Keďže oválny koberček s orlicou sa biskupovi kladie pod nohy, v rumunských kniežatstvách sa mu počas „slovanského zajatia“ (keď sa liturgia – v rozpore s pôvodnou dácko-rímskou praxou – už nesmela celebrowať latinsky a starorumunsky, ale iba cirkevnoslovansky s trochou gréčtiny) hovorilo *potnoja* (číta sa „potnoža“, teda podnožka).

Slobodomurári a novopohania, žiaľ, ideologicky zostrelili dvojhlavého orla z kresťanského neba a uväznili ho vo svojich knihách. Kresťanské perie mu však vytrhať nemôžu. Nemajú na to moc, ani právo.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/orol-v-byzantskej-liturgickej-a-umeleckej-tradicii/>